

Ю. ОСТАПЕЦЬ, О. КУХАРЧУК, М. ТОКАР (Ужгород)

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ НА ЗАКАРПАТТІ (1991 – 2009 РР.)

Незалежність, референдум, автономія.

24 серпня 1991 р. Верховна Рада України ухвалила Акт про державну незалежність України. Згідно з пропозицією голови Народної Ради (назва фракції у Верховній Раді) Ігоря Юхновського, проголошення самостійності повинно було бути підтвержене окремим референдумом 1 грудня 1991 р. Одночасно з референдумом проводились і вибори Президента України.

В Акті проголошення незалежності сказано, що «Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто проголошує: незалежність України та створення української держави – України; територія України є неподільною та недоторканою; віднині на території України мають чинність виключно Конституція і закони України.

Цей акт набирає чинності з моменту його схвалення» [2, с. 153].

1 грудня 1991 року 90,3 % учасників референдуму підтримали ідею незалежності України. В цей же день громадяни України обрали і Президента України. Ним став Леонід Кравчук, який набрав 61, 59 % голосів виборців [2, с. 156].

Результати референдуму надали для українського керівництва беззаперечні аргументи у перемовинах із союзнаю владою щодо створення незалежної Української держави. Відтак 7 – 8 грудня 1991 р. в Біловезькій Пущі (Білорусь) Президент Росії Борис Єльцин, України – Леонід Кравчук і голова ВР Білорусії – Станіслав Шушкевич заявили, що СРСР як суб'єкт міжнародного права й геополітична реальність припиняє своє існування, а натомість створюється Співдружність Незалежних держав.

Таким чином на геополітичній карті світу постала нова самостійна держава – Україна. Утворення нової держави було активно підтримане міжнародним визнанням: 2 грудня 1991 р. її визнали Польща і Канада, 3 грудня – Угорщина, 4 грудня – Латвія і Литва, 5 грудня – Росія і Болгарія, 19 грудня – Швеція, 24 грудня – Норвегія, 25 грудня – США. Протягом 1 року незалежності Україну визнали 140 держав.

15 січня 1992 р. Президія ВР України затвердила музичну редакцію Державного гімну «Ще не вмерла України», автором якої був композитор Михайло Вербицький, а слова написав Павло Чубинський (остаточно затверджені 6 березня 2003 р.).

28 січня 1992 року Постановою ВР України синьо-жовтий прапор був затверджений Державним, 19 лютого того ж року український парламент затвердив тризуб як малий герб України.

Проте проголошення незалежності, затвердження атрибутики і реалізація державності на практиці не одне й те саме. Перед Україною постало ряд проблем, які мали бути вирішені при становленні та утвердженні державності. Наприклад, якими будуть відносини України з країнами СНД і перш за все з Росією? Україна стане унітарною чи федеративною державою? Якою буде форма правління? Її економіка буде розвиватись за законами ринку чи державного соціалізму? Чи буде запроваджено нову культурну і освітню політику, яка припинить занепад української мови та культури? Якою буде її національна політика? та ряд інших. Реалізація цих питань на практиці і становить основу суспільно-політичних процесів на теренах України.

Відповідно до теорії демократичних переходів, становлення державності, перш за все, пов'язане з вибором інституційного дизайну. Під інституційним дизайном слід розуміти:

- 1) вибір конституційної моделі взаємовідносин виконавчої і законодавчої влади (форми правління);
- 2) вибір форми державного устрою (структура місцевого самоврядування, взаємовідносини між центральною і регіональною владою);
- 3) вибір виборчої системи (способу формування представницьких органів влади).

Вибір інституційного дизайну закріплюється «установчими виборами». В процесі демократичних переходів, в тому числі і в посткомуністичних країнах «установчі вибори» відіграють трояку роль: 1) інституційну – вони встановлюють систему політичних інститутів в рамках яких розвивається електоральна і партійна конкуренція; 2) біхевіоральну – вони формують «меню» пропозицій і паттерни поведінки виборців і тим самим визначають контури нової партійної системи; 3) трансформаційну – вони створюють основу легітимації нових політичних режимів і суттєво зменшують можливість повернення до старих, недемократичних форм правління. В Україні такими виборами слід вважати президентські 1991, 1994 рр. та парламентські 1994 року [6, С. 156 – 161].

Отже, саме ці та ряд інших практичних завдань державотворення обумовлювали і обумовлюють особливість суспільно-політичних процесів в регіонах України. Тому розглядати суспільно-політичні процеси в Закарпатті слід у контексті українського державотворення загалом. Критерієм періодизації суспільно-політичного життя краю може бути впливовість / домінування або протистояння регіональних елітних угруповань та політичних сил, які вони представляють. Виходячи з даного критерію в політичній історії Закарпаття можна виокремити наступні періоди:

Перший – 1991 – 1996 рр. – пов'язаний з формуванням нової регіональної політичної еліти та боротьбою окремих угруповань всередині неї за впливовість на Закарпатті.

Другий – 1997 – 2002 рр. – період домінуючого впливу СДПУ (о), продовження формування основних фінансово-політичних угруповань в краї.

Третій – 2002 – 2004 рр. – інституціоналізація основних фінансово-політичних груп в області, протистояння між СДПУ(о) та політичними силами, які представляли ВБ Віктора Ющенка «Наша Україна».

Четвертий – 2005 – 2010 рр. – пов'язаний з домінуючим впливом НСНУ, протистоянням НСНУ та БЮТ, переформатуванням політичних сил напередодні президентських виборів 2010 року.

Перший період. 1991 – 1996 рр.

Починається перший період з проголошення незалежності і завершується прийняттям Конституції України. Суспільно-політичні процеси в області відбуваються в умовах правової невизначеності, невизначеності конституційного дизайну України.

Скориставшись політичною невизначеністю в центрі та історичною особливістю Закарпаття, місцева номенклатура прагнула розширити свої права і повноваження, пропонує різні проекти щодо майбутнього Закарпаття в суверенній Україні – автономії, самоврядної території, вільної економічної зони тощо. В нових історичних умовах ідея автономії Закарпаття відроджується напередодні проголошення незалежності. На засіданні Товариства карпатських русинів 29 вересня 1990 р. прийнято «декларацію про повернення Закарпатській області статусу автономної республіки». У ній заперечувалися правильність і законність законодавчих актів ВР СРСР і УРСР 1945 – 1946 рр. про возз'єднання Закарпатської України з УРСР, єдино законними і чинними визнавалися рішення про утворення 8 жовтня 1938 р. автономної Підкарпатської Русі у складі Чехословаччини [1, с. 11 – 13].

В вересні 1991 р. питання про автономний статус краю мало бути винесене на розгляд VII позачергової сесії обласної ради народних депутатів, яка з перервами тривала до 31 жовтня.

Проти автономії Закарпаття виступили націонал-демократичні сили краю, які влаштували пікетування обласної ради з вимогами її розпуску. Під тиском пікетувальників питання про автономію 28 вересня 1990 р. було розглянуто під кутом «статусу Закарпаття в незалежній Україні», а голова обласної ради та обласного виконавчого комітету Михайло Волощук подав у відставку. Але вже 31 жовтня скликається нове засідання обласної ради на якому за відсутності пікетувальників ухвалюється рішення про проведення разом з президентськими виборами референдуму про автономний статус Закарпаття [1, с. 11 – 13].

Деяко раніше, 14 вересня 1991 р. Берегівська районна рада прийняла рішення про проведення місцевого референдуму щодо утворення в межах Берегівського району угорського автономного округу.

Таким чином, напередодні президентських виборів закарпатський соціум був розділений на 2 протилежні табори. Перший – це створена в жовтні 1991 р. Демократична ліга національностей Закарпаття, яка об'єднала 7 національно-культурних товариств краю та ті сили, які її підтримували. Ліга виступала за надання Закарпаттю спеціального самоврядного статусу в межах якого національні меншини краю зможуть утворити адміністративно-територіальні автономії. Ідея автономії краю, як уже відмічалось, підтримувалась партійною номенклатурою області. До Ліги не увійшло Соціально-культурне товариство румунів Закарпаття ім. Джорджа Кожбука, оскільки його члени не підтримували ідею автономності Закарпаття [10]. Інший табір представляли націонал-демократичні сили краю, які об'єднались навколо НРУ та інших організацій і утворили в березні 1992 р. Українську народну раду Закарпаття.

Таким чином, 1 грудня 1991 року разом з президентськими виборами та Всеукраїнським референдумом щодо проголошення незалежності на Закарпатті відбулися ще 2 референдуми: обласний та місцевий (Берегівський район).

На запитання Всеукраїнського референдуму «Чи підтримуєте Ви Акт проголошення незалежності України?» 92, 6 % закарпатців відповіли «Так».

Результати президентських виборів на Закарпатті були наступними: Леонід Кравчук – 58,5 %, Тарас Чорновіл – 27,6 %, Левко Лук'яненко – 5 %, а інші кандидати отримали трохи більше 1 % голосів виборців.

На запитання обласного референдуму «Чи бажаєте Ви, щоб Закарпаття отримало із закріпленням у Конституції України статус спеціальної самоврядної території як суб'єкта у складі незалежної України і не входило у будь-які інші адміністративні утворення?» 78 % закарпатців дали позитивну відповідь [8, с. 40 – 42]. В Берегівському районі 81,4 % жителів дали позитивну відповідь на запитання «Чи бажаєте Ви утворення в Берегівському районі угорського автономного округу?» [13, с. 74].

Після відставки Михайла Волощука в січні 1992 р. на посаду голови обласної ради і обласного виконкому обирають Михайла Крайла. Однак на посаді голови області він перебував недовго. Уже через два місяці Указом Президента від 26 березня 1992 р. його призначено Представником Президента в Закарпатській області. Президент України Леонід Кучма ініціював прийняття Закону «Про представника Президента України» 5 березня 1992 р. для створення виконавчої управлінської вертикалі. Згідно Закону Представник Президента ставав найвищою особою державної виконавчої влади в області та районі. На базі обласних і районних виконавчих комітетів утворювались адміністрації, які виводились з підпорядкування відповідних рад. Таким чином утворювалась президентська управлінська вертикаль в державі.

Після автономістських домагань восени-взимку 1991 – 1992 рр. в області зберігається спадкоємність влади, а тому партійна управлінська еліта свою діяльність спрямовує на реалізацію рішень ухвалених на обласному та районному референдумах.

6 березня 1992 р. Закарпатська обласна рада вирішила просити ВР України прийняти розроблений ініціативною групою закон «Про спеціальну адміністративну територію Закарпаття» та визнати національність русинів. В свою чергу 28 квітня 1992 р. сесія Берегівської районної ради схвалила проект закону «Про угорський автономний територіальний округ» і направила звернення на його підтримку до обласної ради та до ВР України [3; 11].

Як рішення обласної так і Берегівської районної рад не знайшли позитивної підтримки в Києві, крім президентського Указу про створення на території області вільних економічних зон.

У протистоянні автономістським домаганням частини закарпатського політикуму народжується опозиція діючій владі, яку на той час уособлює успішний бізнесмен, лідер народно-демократичних сил області Віктор Бедь.

Напередодні нових парламентських і місцевих виборів ВР України 3 лютого 1994 р. приймає Закон «Про формування місцевих органів влади і самоврядування» яким змінює особливості функціонування місцевої влади. Відповідно до Закону скасовувалися державні адміністрації, голови рад повинні були обиратись населенням. Замість державних адміністрацій у районних і обласних радах знову відновлюються виконавчі комітети, тобто повертається «радянська система рад».

На виборах до обласної ради владна номенклатура робить ставку на першого заступника Михайла Країла, молодого і перспективного політика Сергія Устича. Йому протистояв лідер національно-демократичних сил області – Віктор Бедь. Крім вище названих політиків у виборах голови обласної ради брали участь – голова м. Ужгорода Еміл Ландовський, перший секретар обкому КПУ Василь Хименець та інші. В першому турі виборів (26 червня 1994 р.) найбільшу кількість голосів виборців отримали Віктор Бедь (19, 7 %) та Сергій Устич (33, 2 %). В другому турі виборів 10 липня 1994 р. перемогу отримав Сергій Устич – 58, 8 % голосів виборців, а його опонент Віктор Бедь – 32, 45 % [9, с. 26].

Разом з виборами місцевих рад та голови обласної ради проходили і вибори до ВР України. Вибори відбувалися за мажоритарною системою абсолютної більшості з лімітом явки виборців більше 50 %. Головними конкуруючими напрямками на виборах 1994 р. в Закарпатті були націонал-демократичний і комуністичний.

Для проведення виборів на Закарпатті було утворено 10 виборчих округів, в яких загалом було висунуто 154 кандидати. З них 119 були висунуті групами виборців, 29 – трудовими колективами, 6 – політичними партіями. В основному це були представники владних структур, лікарі, викладачі, юристи. 27 березня 1994 року народним депутатом України від Закарпаття було вибрано лише Ореста Климпуша від Рахівського виборчого округу № 172. У всіх інших округах знадобилося повторне голосування між двома кращими претендентами, оскільки ніхто з кандидатів не зміг набрати 50 % + 1 голос.

В основному перебіг виборчої кампанії в регіоні мало чим відрізнявся від виборів по Україні в цілому. Але, аналізуючи результати виборів 1994 року в Закарпатській області, можна зробити ряд важливих висновків:

1. Сім з дев'яти обраних від області депутатів були представниками владних структур різного рівня (Володимир Улинець – перший заступник голови Закарпатської облдержадміністрації, Михайло Товт – Представник Президента у Берегівському районі, Сергій Устич – перший заступник голови Закарпатської облдержадміністрації, Орест Климпуш – міністр транспорту України, Михайло Рябець – завідувач юридичним відділом Закарпатської обласної ради, Михайло Данча – Представник Президента України в Ужгородському районі, Михайло Грабар – голова комісії Київміськради з правопорядку та боротьби з організованою злочинністю і т. д. Таким чином, можна констатувати той факт, що в Закарпатті вже на виборах 1994 року на результат голосування досить суттєвий вплив мали владні структури краю (так званий адмінресурс).

2. Нерозвиненість партійної структури краю. На початку 1994 року в області відділом юстиції було зареєстровано близько семи осередків політичних партій. Серед кандидатів лише 35 були членами партій. Обраним до парламенту став представник ХДПУ – Сергій Чейпеш.

3. Результати виборів показали, що партії національно-демократичного спрямування мали незначний вплив у Закарпатській області [6, с. 171 – 176].

На президентських виборах 1994 р. закарпатська владна еліта і націонал-демократичні сили краю підтримала чинного на той час Президента Леоніда Кравчука. В першому турі виборів (26 червня 1994 р.) найбільшу кількість голосів виборців на Закарпатті отримали Леонід Кравчук – 49, 7 % та Леонід Кучма – 16, 8 %. У другому турі (10 липня 1994 р.) перемогу на Закарпатті отримав Леонід Кравчук з 70, 5 % голосів виборців, в той час як Леонід Кучма отримав 25 %.

Одним з головних завдань Леоніда Кучми як Президента України було відновлення управлінської вертикалі. В результаті компромісу між Президентом Леонідом Кучмою та ВР України в особі Олександра Мороза 8 червня 1995 р. був підписаний Конституційний договір терміном дії на 1 рік. Відповідно до нього знову змінювалася структура влади на місцях. Знову як у 1992 – 1994 рр. обласні та районні ради позбавлялись своїх виконавчих органів. Натомість вводилися посади Голів обласних і районних адміністрацій, які і повинні були керувати роботою виконавчих комітетів [12, с. 72 – 80].

Головою Закарпатської ОДА Указом Президента Л. Кучми був призначений голова обласної ради Сергій Устич.

Після прийняття Конституції 28 червня 1996 р. закінчився період правової та інституційної невизначеності в Україні. В Основному Законі було чітко сказано, що Україна – це унітарна, централізована держава з сильною президентською владою, яку уособлюють на місцях Голови державних адміністрацій. «Територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій».

Характерним для даного періоду було створення різного роду об'єднань громадян. Громадські об'єднання, рухи, організації їх діяльність є основою громадянського суспільства, системою вільних соціальних форм життєдіяльності людей. Їх соціально-політичне призначення полягає насамперед у тому, що вони допомагають людям у розв'язанні проблем повсякденного життя, відкривають широкі можливості для виявлення суспільно-політичної ініціативи, здійснення функцій самоврядування.

Головним управлінням юстиції Закарпатської області на кінець 2009 року зареєстровано 622 громадські організації, 266 благодійних фондів, 8 творчих спілок.

Взявши за критерій мету діяльності можна виокремити наступні типи громадських організацій на Закарпатті: а) молодіжні організації (об'єднання молоді предметом діяльності яких є соціально-економічні та політичні проблеми, об'єднання дозвільного характеру, епатажної самодіяльності, контркультурні течії та інші), б) жіночі громадські об'єднання, в) творчі спілки, г) добровільні товариства, д) релігійні організації, ж) кооперативні організації, з) громадські самодіяльні організації, к) громадські рухи.

Неоднозначним було відношення до політичних процесів і населення краю. Закарпатськими соціологами в той час було проведено ряд фундаментальних досліджень під керівництвом Петра Токара (лютий 1992 р.), Івана Миговича та Анатолія Колібаби (вересень 1992 р.). Результати дослідження викладені ними в монографіях «Регіональне управління і ринок», «Національний рух на Закарпатті: 1988–1993 рр. Соціолого-політологічний аналіз», «Соціальне самопочуття та ціннісні орієнтації закарпатців». Вчені роблять висновок про низьку залученість населення до суспільно політичних процесів в області після мітингової хвилі 1990 – 1991 рр. Наприклад, Анатолій Колібаба та Іван Мигович на основі соціологічного дослідження роблять наступний висновок відносно залученості населення до політики: «67,4% респондентів політика

цікавить в тій чи іншій мірі, абсолютно не цікавить 32,6%. Низькою є участь в роботі політичних партій – 4,9% респондентів, в місцевих Радах – 10,4%, національно-культурних товариствах – 9,1%». Авторами дослідження робляться узагальнення щодо орієнтації закарпатців у суспільно-політичній сфері: а) більшість населення області після мітингової хвилі 1990–1991 рр. починає уникати участі в політиці; б) осередки партій, утворених в області після заборони діяльності Компартії, залишаються нечисленними, не мають соціальної бази, авторитетних лідерів і дієздатного активу. Істотне значення має і їх різка конфронтаційність з органами влади, ігнорування специфіки регіону; в) рейтинг партій і громадських організацій є низьким: ДемПУ – 5%, НРУ – 3,5%, ПЗУ – 2,1%, СПУ – 1,6%, Селянська спілка – 1,4%, Асоціація демократів Закарпаття – 1%; г) чисельність політичних партій на кінець 1992 р. становить за неповними даними близько 10 тис. чол. (1,2% від загальної чисельності населення краю). Найвищий же рівень довіри населення як соціальний інститут має церква на що вказує 20,4% респондентів [4, с. 94–104].

Другий період. 1997 – 2002 рр.

Починається з прийняття Конституції України і закінчується парламентськими виборами в березні 2002 року.

Відповідно до нової Конституції новопризначений Голова Закарпатської ОДА Сергій Устич склав з себе депутатські повноваження, а на своє місце в Іршавському виборчому окрузі представив київського юриста, успішного бізнесмена Віктора Медведчука. Після перемоги Віктора Медведчука на виборах до ВР України в Іршавському виборчому окрузі 13 квітня 1997 р., між місцевою обласною елітою і київським бізнесом (в особі Віктора Медведчука і Григорія Суркіса) утворився взаємовигідний союз: київські політики і бізнесмени отримали плацдарм для реалізації своїх політико-економічних інтересів, а обласна еліта – гарантовану підтримку центру.

В цей період обласна влада також підтримувала «партію влади» НДП, лояльно відносилась до НРУ та ПРП. Опозиціонували до обласної влади політичні сили, які виступали проти політичного курсу Леоніда Кучми – ВО «Громада» Павла Лазоренка, КПУ, СПУ та ряд інших партій. Таким було позиціонування політичних сил в області напередодні парламентських та місцевих виборів.

Вибори 1998 р. в Україні відбулися за змішаною виборчою системою: 225 народних депутатів обиралися за пропорційною системою з загальнонаціональними партійними списками, а інші 225 за мажоритарною системою відносною більшості. Пропорційна система з закритими списками була вигідно ідеологічним партіям, бренди яких чітко ідентифікувалися виборцями, а також фінансово-політичним угрупованням, які почали активно приймати участь у політичному житті суспільства з метою захисту своїх інтересів на державному рівні. Політика в Україні стає найбільш прибутковою формою бізнесу.

На виборах 1998 р. в Закарпатті було утворено 5 виборчих округів. Найбільшу кількість голосів виборців отримала СДПУ(о) – 31, 17 % . Саме за рахунок голосування в закарпатській області ця політична сила змогла подолати 4 % бар'єр голосів виборців і отримати депутатські місця в Українському парламенті. Крім СДПУ(о) 4 % бар'єр в Закарпатській області подолали НРУ, КПУ, ПРП, НДП, ПЗУ.

В 5 мажоритарних виборчих округах балотувалось 60 кандидатів, тобто на один мандат претендувало 12 кандидатів (один з найнижчих показників по Україні). З них 25 реалізували право на самовисунення (41,67%), а 35 були висунуті осередками політичних партій (58,33%).

Слід відмітити, що тільки КПУ, ВБ СелПУ та СПУ, ПРП, СДПУ(о) змогли забезпечити представництво своїх кандидатів практично у всіх мажоритарних округах. Це свідчить про відсутність впливових лідерів в інших політичних партіях – суб'єктах виборчого процесу.

Соціально-демографічні характеристики кандидатів можна описати наступним чином: а) народних депутатів ВР України II скликання – 4 чол.; б) найбільша кількість були підприємцями – 28 чол., працівниками соціально-культурної сфери (9 чол.) та громадських об'єднань і ЗМІ (9 чол.). Інші верстви населення представлені досить слабо; в) найчисельнішою були вікові категорії 31–40 років (12 чол.), 41–50 років (25 чол.) та 51–60 років (12 чол.); г) серед 60 кандидатів 54 чоловіки і 6 жінок.

Перемогу в одномандатних округах отримали:

- 70 округ (м.Ужгород) – Нестор Шуфріч (СДПУ(о)) – 16,8%;
- 71 округ (м.Мукачево) – Григорій Суркіс (СДПУ(о)) – 63,42%;
- 72 округ (м.Берегово) – Микола Ковач (безпартійний) – 29,27%;
- 73 округ (м.Іршава) – Віктор Медведчук (СДПУ(о)) – 90,17%;
- 74 округ (м.Хуст) – Віктор Жердицький (НДП) – 15,16%.

Результати виборів в 71, 72, 73 округах були прогнозованими. В 73 виборчому окрузі балотувались всього лише 3 кандидати, інші зняли свої кандидатури, розуміючи, що Віктор Медведчук не залишить їм ніяких шансів. Аналогічною була ситуація і в 71 виборчому окрузі, де балотувався Григорій Суркіс. Прогнозували аналітики і перемогу Миколі Ковачу (округ 72), голові Товариства угорської культури Закарпаття, оскільки більшість виборців округу – угорці [6, с. 185 – 195].

В 70 виборчому окрузі перемогу мав отримати мер міста Сергій Ратушняк, але в останній день він був знятий рішенням ЦВК з виборчого процесу, не маючи, таким чином часу оскаржити це рішення. Перемога Нестора Шуфріча (член СДПУ(о)) була в окрузі невпевненою. Він отримав лише 16,8% голосів виборців, які брали участь у голосуванні. А якщо брати від загальної кількості виборців округу, то це лише 10%.

У 74 виборчому окрузі влада підтримала київського банкіра Віктора Жердицького, який завдяки адмінресурсу і власних фінансових ресурсів отримав невпевнену перемогу, набравши лише 15,16% голосів виборців, які взяли участь у голосуванні.

Вибори до місцевих органів влади відбувалися за мажоритарною системою. Слід відзначити, що партійність не відіграла суттєвого значення для рейтингу кандидатів у мажоритарних округах. Саме тому ряд кандидатів взагалі відмежувались від

політичних партій і балотувались до органів місцевої влади як самовисуванці. Так, з 509 кандидатів до Закарпатської обласної ради зборами виборців були висунуті 203, політичними партіями і виборчими блоками – 128, громадськими об'єднаннями – 71, самовисунення – 107 чоловік. Серед 2 374 кандидатів до районних рад були висунуті зборами виборців – 1 034, політичними партіями і виборчими блоками – 527, самовисунення – 813 чоловік. До органів місцевого самоврядування всіх рівнів було обрано 130 депутатів від 16 політичних партій, а конкретніше від СДПУ(о) – 51, НРУ – 22, АПУ – 13, НДП – 12, ХДПУ – 6, КУН – 5. Представники інших партій представляли незначну кількість місць.

Якщо врахувати, що всього виборчих округів у виборах до місцевих рад області було 6 966, то така кількість партійних депутатів засвідчувала про низький вплив політичних партій на суспільно-політичне життя краю. В обласну раду було обрано 75 депутатів, із яких п'ять членів СДПУ(о), по одному депутату від НРУ, ПНЕРУ, ХДПУ та УПС. Крім цього, 17 депутатів було висунуто або підтримано СДПУ(о), 19 – НДП, 12 – громадським об'єднанням «Нове Закарпаття». Головою обласної ради обрали заступника голови ОДА Івана Іванчо. Згодом в обласній раді були утворені дві фракції: «За співпрацю», до якої увійшло 27 членів СДПУ(о) та опозиційна фракція «Нове Закарпаття» (8 чоловік).

Таким чином, у 1998 році в Закарпатті на місцевих та парламентських виборах перемогу отримала СДПУ (о), яка публічно заявила, що бере на себе всю відповідальність за соціально-економічний розвиток краю. До партійної організації почали активно залучатись різні верстви населення краю і вона почала активно розбудовувати свою структуру.

Здавалося б ніщо не завадить СДПУ(о) тримати лідируючі позиції в області, але в політику втрутилася природа. У листопаді 1998 р. в Закарпатті відбулася катастрофічна повінь, яка принесла величезні збитки для населення області.

Слід відмітити, що значні фінансові і матеріальні ресурси надійшли в Закарпаття із Донецької області, яку очолював на той час Віктор Янукович. Отримало Закарпаття допомогу з Донецька і під час другої повені в березні 2001 р. Це одна з тих причин, що Віктор Янукович має на Закарпатті найвищий рівень підтримки серед західних областей України.

Де кілька разів під час паводку область відвідав Президент України Леонід Кучма, доклавши чимало зусиль для ліквідації його наслідків. Саме під час однієї з поїздок Леонід Кучма звернув увагу на молодого мера м. Мукачеве Віктора Балого, який показав неабиякі менеджерські здібності при ліквідації наслідків стихійного лиха, на противагу обласному керівництву на чолі з Сергієм Устичем. Якщо врахувати, що загальна соціально-економічна ситуація в області погіршувалась, а в грудні 1999 р. мали відбутись президентські вибори, це й послугувало тому, що Віктора Балого Указом Президента Леоніда Кучми від 5 травня 1999 р. було призначено Головою Закарпатської ОДА. Разом з ним управлінські посади в області отримали: Іван Різак (перший заступник губернатора, очільнику СДПУ(о) в області), Володимир Приходько (голова обласного осередку НДП), Василь Лінтур (голова обласного осередку ПППУ), члени його мукачівської команди Ігор Кріль, Анатолій Колібаба, Олег Гаваші та інші.

Віктору Балозі та його команді вдалося стабілізувати соціально-економічну ситуацію в краї та підготуватись належним чином до президентських виборів 1999 року. У першому турі виборів 31 жовтня 1999 р. перемогу на Закарпатті отримав Леонід Кучма, набравши найбільшу кількість голосів виборців – 54, 7 %. Інші претенденти на найвищу посаду в державі мали наступні результати: Євген Марчук – 16, 4 %, Олександр Мороз – 8, 2 %, Наталія Вітренко – 4, 3 %, Петро Симоненко – 3, 3 %, Юрій Костенко – 2, 5 %, Геннадій Удовенко – 1, 5 %.

У другому турі виборів за Леоніда Кучму проголосувало 84, 5 % виборців, а за Петра Симоненка – 9, 7 %. Явка виборців у другому турі була більшою на 230 тисяч чоловік. В даному випадку показовою була дія адмінресурсу на користь чинного президента [6, с. 81 – 82].

Весною 2000 року Леонід Кучма ініціював референдум з приводу внесення змін до Конституції щодо повноважень та структури Верховної Ради України. На референдум були винесені запитання про додаткове право розпуску парламенту президентом, про зняття недоторканості з народних депутатів, про скорочення чисельності ВР України до 300 депутатів, про запровадження двопалатного парламенту. Явка виборців на Закарпатті була 97, 9 % (найвища за роки незалежності) при цьому на всі запитання закарпатці дали позитивну відповідь. Владний механізм запропонований в запитаннях референдуму – це шлях до запровадження президентської форми правління. Позитивну відповідь на поставлені запитання дали громадяни всією Україною, але рішення референдуму так і не були втілені в реальну політичну практику.

Подальші політичні події на Закарпатті розвивалися у форматі протистояння Голови ОДА Віктора Балого з фінансово-політичним угрупованням, яке очолювали Віктор Медведчук та Григорій Суркіс, а в Закарпатті представляли Іван Різак та члени його команди. Віктор Балого вийшов з лав СДПУ(о) і оголосив департизацію органів влади в області. Сам Віктор Балого, змінивши політичну орієнтацію починає співпрацювати з прем'єр-міністром України Віктором Ющенком, а після його відставки також подає заяву про відставку.

Новим Головою Закарпатської ОДА 2 червня 2001 року був призначений Геннадій Москаль. Він спочатку намагався дотримуватись політичної лінії СДПУ(о) в області, оскільки вона входила до сфери інтересів фінансово-політичної групи Віктора Медведчука – Григорія Суркіса. Але в подальшому сконцентрував свою діяльність на підтримку проурядової виборчого блоку «За єдину Україну» на місцевих і парламентських виборах.

Важливою особливістю виборчої кампанії 2002 року було те, що значна частина політичних сил для ефективної участі у виборчій кампанії внутрішньо структурувалася вже не в рамках окремих політичних партій, а у форматі міжпартійних блоків. Іншою була тенденція до укрупнення (об'єднання) політичних партій. Є всі підстави стверджувати, що на процес структурування мали значний вплив не ідеологічні чинники, а інші: інтереси бізнесу, лояльність чи опозиційність до глави держави. Наприклад, ВБ Віктора Ющенка «Наша Україна» і ВБ Юлії Тимошенко не змогли об'єднатись саме через різне ставлення до Президента України. Під час блокування політичних сил відчутною була дія адміністративного ресурсу – насамперед за його допомогою був створений ВБ «За єдину Україну».

Найбільш потужними партійними об'єднаннями стали виборчі блоки: ВБ Віктора Ющенка «Наша Україна», ВБ «За єдину Україну», ВБ Юлії Тимошенко. ВБ «Наша Україна» був утворений у січні 2001 року на базі політичних партій: «Вперед, Україно!», КУН, ЛПУ, Молодіжної Партії України, НРУ, УНР, Республіканської Християнської Партії, Партії «Реформи і

Порядок», «Солідарність», ХНС. Партнерами «Нашої України» виступили ще шість політичних партій: Партія Соціального Захисту, Партія Захисників Вітчизни, Соціал-Демократична Партія Молоді, Партія «Нова генерація України», Український Союз Праці «Орій» та 118 громадських організацій. Статус блокуують отримали: НРУ, УНР, ПРП та «Солідарність».

ВБ «За єдину Україну» був утворений п'ятьма провладними партіями: ПП «Трудова Україна», Партія Регіонів, НДП, АПУ, ПППУ.

Третім потужним блоком став ВБ Ю.Тимошенко, який був утворений 22 грудня чотирма партіями: УНП «Собор», ВО «Батьківщина», УРП та УСДП. До утворення блоку УКРП об'єдналася з ВО «Батьківщина».

Всього ЦВК для участі у виборах було зареєстровано 33 учасника виборчих перегонів. Реальними суб'єктами виборчого процесу можна було вважати не більше 10 політичних партій і виборчих блоків. Призначення ж 23 інших суб'єктів виборчого процесу було дещо іншим. Одні були створені, або ж брали участь у виборах з метою розсіювання голосів виборців, інші робили спробу «розкрутки» нового партійного бренду, треті були суб'єктами «трастового» типу, утвореними для того, щоб заробити на виборах кошти і т.д.

Напередодні виборів в Закарпатті викристалізувались чотири групи впливу:

1. *Холдинг «Барва» (Віктор Балоба, Василь Петювка, Анатолій Колібаба, Ігор Кріль, Едуард Матвійчук, Віктор Бедь, Олександр Ледіда).* Головні цілі:

- а) повернення до влади в області;
- б) перемога у трьох мажоритарних округах (Мукачівський, Рахівський, Берегівський) на виборах до ВР України;
- в) забезпечення ВБ В.Ющенка «Наша Україна» не менше 20 відсотків голосів;
- г) перемога на виборах до місцевих органів влади.

Політична підтримка: ЗОО ПРП, ЗКО НРУ, ЗКО УНР, ЗОО ПП «Солідарність», 20 депутатів обласної ради. Медіасоюзники: газети «Старий замок», «Європа – центр», «Срібна Земля», «Срібна Земля. Фест», ТРК «М-студія».

2. *ЗОО СДПУ(о) (Іван Різак, Нестор Шуфрїч, Степан Бобик, Володимир Дядченко).* Головні цілі: а) відновлення домінуючого впливу на Закарпатті; б) перемога на виборах в Ужгородському, Мукачівському, Берегівському, Іршавському виборчих округах; в) перемога на виборах до місцевих органів влади.

Політична підтримка: СДПУ(о), Партія «Демократичний Союз». Медіасоюзники: газети «Соціал-демократ», «Орбіталогос», ТРК «Хуст».

3. *Громадське об'єднання «Громадянський альянс Закарпаття» (Володимир Гісем, Володимир Макієнко, Володимир Панов, Володимир Приходько, Генадій Москаль, Федір Харута, Мирослава Каламуняк, Василь Русин, Петро Трачук).*

Головні цілі: а) підтримка ініціативних, авторитетних громадян на виборах усіх рівнів; б) збереження влади; в) перемога на виборах у всіх мажоритарних округах; г) перемога на виборах до обласної ради. Політична підтримка: ЗОО НДП, ЗОО ПП «Трудова Україна», ЗОО АПУ, ЗОО ЛПУ, ЗОО ЛПУ(о), ЗОО ДемПУ, ЗОО ХДПУ. Медіасоюзники: газети «Вісті тижня», «Закарпатська правда», «Новини Закарпаття», «Репортер», «Слово», «Р.І.О.», ТРК «ICTV».

4. *Група «Р.І.О.» (Сергій Ратушняк, Олександра Антал та інші).* Головні цілі: а) реванш на виборах мера Ужгорода; б) перемога на виборах в Ужгородському мажоритарному окрузі; в) відновлення економічної могутності «Р.І.О.»-синдикату; г) провести в обласну раду якомога більше депутатів. Політична підтримка: ГО «Нове Закарпаття», ЗОО УП «Єдність», ЗОО СДПУ. Медіасоюзники: газети «Р.І.О.», «Ехо Карпат» [6, с. 221 – 222].

Чотирьохвідсотковий бар'єр голосів виборців у Закарпатській області в 2002 році подолали дві політичні партії і три виборчі блоки: 1. Виборчий блок Віктора Ющенка «Наша Україна» – 36,63%, 2. СДПУ(о) – 14,01%, 3. ВБ «За єдину Україну» – 10,26%, 4. КПУ – 6,01%, 5. ВБ Юлії Тимошенко – 4,4%

У шести мажоритарних округах області було зареєстровано 107 кандидатів, що становило майже вісімнадцять претендентів на одне депутатське місце, серед яких 66 були «самовисуванцями» і 41 – членами різних партій.

Переможцями виборів у одномандатних округах стали:

– 70 округ (м. Ужгород) – Сергій Ратушняк – 35,47 % голосів виборців. Перемога С.Ратушняка в даному окрузі була прогнозованою. Це лідер харизматичного типу, колишній мер міста, який постраждав від владних структур. Це один із мотивів голосування за його кандидатуру.

– 71 округ (м. Мукачево) – Віктор Балоба – 66,39 %. Перемога колишнього губернатора області також була прогнозованою і ні в кого не викликала сумнівів;

– 72 округ (м. Берегове) – Іштван Гайдош – 33,5 %. Аналітики прогнозували перемогу в даному окрузі М.Ковачу, голові Товариства угорської культури Закарпаття. Але Микола Ковач набрав лише 32,72 % голосів виборців. Підрахунки голосів в даному окрузі відбувались найдовше, а голосування в ряді дільниць округу були визнані недійсними. Зіграло свою роль у поразці Миколи Миколайовича Ковача балотування його «двійника», Миколи Івановича Ковача, який набрав 8,4 % голосів виборців. Вибори в цьому окрузі показали можливість фальсифікування результату волевиявлення. Брудні технології, які були задіяні і апробовані партією СДПУ(о) в даному окрузі згодом успішно використовувались на виборах мера м. Мукачево, а потім і на президентських виборах 2004 року. Маніпуляції використовувались вже з визначення меж округу, коли до нього чомусь не були включені села, де мав високий рейтинг Микола Ковач. На чотирьох виборчих дільницях 14. 45, 58, 67, де впевнену перемогу отримав Микола Ковач (2488 голосів проти 1269) вибори були визнані недійсними. Найбільшою в окрузі по Закарпаттю була кількість недійсних бюлетенів – 15 тисяч 404, тоді ж як в окрузі № 70 (м. Ужгород) – 6 тисяч 271, в окрузі № 74 (м. Хуст) – 6 тисяч 452 і т. д.

Крім того, кількість виборців внесених у протокол по мажоритарному округу на 8 тисяч 462 людей менше, ніж у протоколі за пропорційною складовою виборів. Показовим, на думку історика Віктора Пашенка, було й те, що в Угорщині в цей час також відбувались парламентські вибори і на них перемогла політична сила, яка підтримувала політичну структуру І. Гайдоша.

– 73 округ (м. Іршава) – Олександр Кеменяш – 25,13 %. Прогнозувати результат голосування в даному окрузі було надзвичайно важко, оскільки крім Олександра Кеменяша високий рейтинг мали Василь Дурдинець (Міністр України з питань надзвичайних ситуацій) та Степан Бобик (голова Іршавської райдержадміністрації, член СДПУ(о)). Виборці віддали голоси місцевому підприємцю, і це була основна мотивація вибору. Василь Дурдинець отримав 24,26 % голосів, а Степан Бобик – 18,81 % (такий результат – наслідок зменшення рейтингу впливовості СДПУ(о) в області);

– 74 округ (м. Хуст) – Михайло Сятиня – 31,39 %. Перемога Михайла Сятині, президента фірми «Гедеон-Ріхтер-Укрфарм», була прогнозованою, оскільки ним були зроблені суттєві капіталовкладення в округ. Суперники в нього також були впливовими і відомими в області: Володимир Сливка (ректор УжНУ), Віктор Бедь (ректор Закарпатського інституту ім. Августина Волошина МАУП), Василь Лінтур (заступник голови облдержадміністрації), Володимир Качук (заступник голови Хустської райдержадміністрації), Іван Гецянин (заступник голови Державної податкової адміністрації в Закарпатській області).

– 75 округ (м. Рахів) – Орест Климпуш – 28,87 %. Виходець із Закарпаття, Надзвичайний і Повноважний посол в Угорщині і Словенії, який вигравав вибори до ВР України в цьому окрузі у 1990 році. Його перемога в 2002 році була очікуваною. Він позиціонував себе з ВБ «За єдину Україну», який підтримував у Закарпатській області губернатор Геннадій Москаль [6, с. 215 – 237].

Вибори до місцевих органів влади та до ВР України констатували, що в суспільно-політичному житті Закарпаття домінували дві політичні сили: СДПУ (о) і ВБ Віктора Ющенка «Наша Україна» (згодом ПП НСНУ). Подальший політичний розвиток краю показав, що саме між цими двома політичними силами і відбувалося протистояння і на виборах міського голови Мукачева, і на президентських виборах 2004 року.

Третій період. 2002 – 2004 рр.

Після парламентських виборів Головою ОДА області був призначений голова обласного осередку СДПУ (о) в області Іван Різак. Свою діяльність він розпочав з наступу на опозицію, яку уособлював Віктор Балоба та його команда. Одним із напрямків роботи Івана Різак стали кадрові зміни. Кадрові зміни торкнулися всіх сфер суспільного життя області: голів районних адміністрацій, начальників управлінь ОДА, начальників силових структур (начальник УМВС в Закарпатській області, начальник обласної Державної автоінспекції, голова Державної податкової адміністрації, начальник управління СБУ в Закарпатській області), директора філармонії, обласного драматичного театру, стадіону «Авангард», директорів шкіл та інших. Такі зміни – це не що інше як монополізація влади однією політичною силою в межах області. Поза межами впливу СДПУ (о) залишилось лише м. Мукачево, де мером був обраний Віктор Балоба. Оскільки Віктор Балоба був обраний і народним депутатом, то він залишив посаду міського голови, обравши мандат народного депутата України. По цій причині в Мукачеві були призначені перевибори міського голови на 29 червня 2003 року.

Віктору Балобі, який очолював обласну структуру ВБ В.Ющенка «Наша Україна», потрібна була перемога на виборах, що дало б змогу йому утвердитись як лідеру опозиції на Закарпатті. Конкурентами Віктора Балоби і його команди була обласна влада на чолі з головою Закарпатської ОДА Іваном Різак. На рівні партійних структур існувало протистояння ВБ Віктора Ющенка «Наша Україна» і СДПУ(о). Обласні осередки потужних центристських партій (НДП, АПУ, Партії Регіонів, ПППУ) відкрито не заявили про підтримку того чи іншого кандидата. Електоральний потенціал головних конкурентів практично був однаковий: адмінресурс, PR-технології, використання брендів СДПУ(о) та ВБ «Наша Україна», фінансові ресурси, вплив на виборців через ЗМІ. Керувати виборчим штабом В. Петьовки, якого підтримував ВБ Віктора Ющенка «Наша Україна», було доручено Анатолій Колібабі та Ігорю Крілю. Виборчий штаб Ернеста Нусера, якого підтримувала СДПУ(о), очолили Михайло Попович та Юрій Кохан, а фактично роботу виконувала обласна та Мукачівська організації СДПУ(о). Інші кандидати суттєвого впливу на перебіг виборчої кампанії не мали.

Результати виборів були наступними: Василь Петьовка – 15 тисяч 288 голосів виборців (47,23%), а Ернест Нусер – 12 тисяч 702 (39,24%). У виборах взяла участь 32 тисячі 371 чоловік (49,39% усіх виборців). Це низький показник, оскільки, як правило, в м. Мукачево участь у виборах була на рівні 65 відсотків. Низький рівень участі у виборах може бути пояснений сезоном відпусток та просто небажанням жителів брати участь у виборах. Вибори в Мукачеві отримали гучний резонанс по Україні. Їх було названо найбруднішими в історії України. Причому слід відзначити, що політичні технології використовувалися однаково обома кандидатами. Обласне керівництво на чолі з Іваном Різак кандидатура Василя Петьовки не влаштувала. Після серії судів, різного роду провокацій Указом Президента «Про заходи щодо забезпечення конституційних прав громадян та нормалізації життєдіяльності м. Мукачева Закарпатської області» виконуючим обов'язки міського голови було призначено члена СДПУ(о) Михайла Опачка [5; 14].

Повторні вибори міського голови м. Мукачево були призначені на 18 квітня 2004 року. Це вже були найбрутальніші вибори в історії України: безпрецедентна фальсифікація, розгул бандитизму на виборчих дільницях, побиття народних депутатів України, викрадення бюлетенів та протоколів з результатами волевиявлення громадян Мукачева і т. д. Мукачівська територіальна виборча комісія оголосила переможцем Ернеста Нусера, хоча насправді перемогу отримав Віктор Балоба. Мукачево алегорично назвали «Сталінградом для СДПУ(о)». 12 травня ВР України прийняла постанову, в якій містилося звернення до Президента України дати належну оцінку подіям в Мукачеві. У Постанові рекомендувалося звільнити з посади голову Закарпатської ОДА Івана Різак, начальника та заступника УМВС України в Закарпатській області Василя Варцабу і Василя Русина. Натомість Василю Варцабі було присвоєно звання генерал-майора міліції, а Іван Різак отримав орден «За заслуги» II ступеня. Нагороджені були й інші дійові особи мукачівської епопеї (голова територіальної виборчої комісії Юрій Переста, несправедливо обраний міський голова Ернест Нусер, активіст його команди Михайло Попович).

Голова Адміністрації Президента України та голова СДПУ(о) Віктор Медведчук на 18 з'їзді СДПУ(о) позитивно оцінив вибори в Мукачеві: «Досвід позитивний – треба поширювати» [5]. Брудні технології, зухвало апробовані на виборах у Мукачеві, будуть пізніше застосовані у всеукраїнському масштабі на президентських виборах 2004. Таким чином, Закарпаття

в той час перетворюється в місце боротьби влади і опозиції у всеукраїнському масштабі: на виборах міського голови м. Мукачева Віктора Балого та Василя Петьовку підтримував Віктор Ющенко і його команда, частково Юлія Тимошенко, а Ернеста Нусера – Віктора Медведчук і його політична сила.

Мукачівські вибори завершили парламентський виборчий цикл 2002 року в Закарпатській області, а їх аналіз дозволяє зробити ряд висновків. По-перше, вибори перестали бути боротьбою окремих амбіцій і перетворились у боротьбу окремих команд та їх виборчих штабів. По-друге, в Закарпатті виокремилися дві потужні політичні сили: СДПУ(о) та ВБ Віктора Ющенка «Наша Україна», відносини між якими і зумовлювали певний час особливості політичного розвитку Закарпаття.

В президентських виборах 2004 року взяли участь 24 кандидати, більшість з яких були технічними і їх штаби мали працювати на єдиного кандидата від влади – Віктора Януковича. Правоцентристську опозицію, яка на той час утворилась в Україні очолювали Віктор Ющенко та Юлія Тимошенко.

Підготовка до виборів показувала, що вони будуть надзвичайно складними і напруженими. На кандидата від влади працювало три виборчі штаби: офіційний, який очолював Сергій Тігіпко, неофіційний, який очолював Голова секретаріату Президента Віктор Медведчук та суспільний рух «Нова взаємодія».

За результатами першого туру найбільшу кількість голосів виборців набрали Віктор Ющенко – 39, 9 % та Віктор Янукович – 39, 26 %. Другий тур виборів відбувся 21 листопада з небаченою до того часу фальсифікацією результатів волевиявлення. Фальсифікація результатів була зроблена за допомогою підроблених документів, втручання в електронну систему «Вибори», використанням великої кількості відкріпних талонів з якими їздили по Україні спеціально утворені групи і голосували за Віктора Януковича та інших виборчих технологій. Результати голосування в II турі були наступними: Віктор Янукович – 49, 46 %, Віктор Ющенко – 46, 61 %. 24 листопада ЦВК офіційно оголосила про перемогу на виборах Віктора Януковича.

Події, які відбулися в Україні після оголошення результатів другого туру президентських виборів, увійшли в українську історію як «помаранчева революція». Розпочалася вона з оголошення попередніх результатів виборів 21 листопада 2004 року і завершилася 23 січня 2005 року після інавгурації Віктора Ющенка на Майдані Незалежності.

27 листопада ВР України ухвалила Постанову про політичну кризу в Україні, якою фактично анулювала перемогу Віктора Януковича. Результати другого туру президентських виборів ВР України визнала такими, що «відбулися з порушенням законодавства і не відображають волевиявлення громадян».

Наступного дня відбувся Сєверодонецький з'їзд місцевого самоврядування, на якому було оголошено про проведення референдуму зі створення Південно-Східної Української Автономної Республіки. Участь у з'їзді мала прийняти і делегація з Закарпатської області, але у зв'язку з загостренням подій в регіоні не вилетіла до м. Сєверодонецька.

Довірена особа В. Ющенка подала скаргу в Верховний Суд України про фальсифікацію результатів виборів. Верховний Суд під головуванням А. Яреми на протязі тижня розглядав цю справу і прийняв безпрецедентний вирок про скасування рішення ЦВК щодо результатів другого туру виборів і при цьому призначались перевибори 26 грудня 2004 р. За результатами перевиборів перемогу отримав Віктор Ющенко, набравши 51, 99 % голосів виборців, а Віктор Янукович отримав 44, 19 %.

В цей період (8 грудня) ВР України прийняла закон про внесення змін до Конституції України, за який проголосувало 402 з 450 народних депутатів. Цим законом суттєво зменшувались повноваження Президента, кандидатуру Прем'єр-міністра визначала коаліція більшості, яка повинна обов'язково створюватись у ВР. В противному разі ВР розпускалась як недієздатна. Нововведення в Конституцію України сприяли переформатуванню форми правління в Україні з президентсько-парламентської в парламентсько-президентську [15, с. 972 – 981].

Таким чином, на шляху до президентства крім фізичних страждань через отруєння, В. Ющенку довелося пережити три тури виборів, три раунди «круглого столу» з міжнародними посередниками, один Конституційний Суд і два Верховних Суди України [106, с. 287 – 331].

Не менш драматично і напружено відбувалися вибори і в Закарпатті. Одним з найсильніших політичних гравців області в 2004 р. була місцева організація СДПУ(о). СДПУ(о) в регіоні мала вплив на всі органи влади, пов'язані з ОДА та РДА, а також правоохоронні структури, обласну адміністрацію очолював голова обласного осередку СДПУ(о) Іван Різак.

На СДПУ(о) орієнтувалася в своїй діяльності низка приватних газет, а у силу займаних партійцями посад – і державні ЗМІ обласного рівня. Об'єднані соціал-демократи мали в 2004 р. найбільш розбудовану структуру в області, їхня офіційна чисельність сягала 33 тисяч. Таким чином, СДПУ(о) була однією з найбільш підготовлених до президентських виборів 2004 р. політичних сил в області.

Паралельно із СДПУ(о) працювала команда обласної партійної організації Партії регіонів на чолі з відомим підприємцем Олександром Ледидою, який за часів губернаторства Віктора Балого у 1999-2000 рр. був його заступником. Стосунки між СДПУ (о) та Партією регіонів перед виборами 2004 р. склалися доволі не прості. Якщо до лютого 2004 р. Партія регіонів йшла в фарватері політики СДПУ (о), то після обрання в лютому 2004 р. Олександра Ледиду головою обласного осередку регіоналів ситуація змінилася: Партія регіонів намітила власний шлях розвитку. Але соціал демократи об'єднані і регіонали формально були змушені залишатись союзниками, оскільки у травні 2004 р. між ними було підписано угоду про спільні дії з підтримки єдиного кандидата на пост президента.

Штаб Віктора Януковича на Закарпатті очолив Отто Шпенік, хоча фактично усіма процесами (в тому числі й розподілом коштів) керували представники з СДПУ (о). Винятком були лише кілька регіонів області – Хустський, Тячівський і Перечинський, де «регіоналам» вдалося взяти під свій контроль кампанію. Але формально союз між СДПУ (о) і Партією регіонів зберігався аж до листопада 2004 р. (до подій на стадіоні «Авангард» у м. Ужгород, на якому 26 листопада були затримані озброєні бандити, котрі готувались для силового розгону мітингуючих громадян).

Другим за рівнем впливу і потужністю було місцеве відділення блоку В. Ющенка "Наша Україна", очолюване

народним депутатом Віктором Балоогою. Коло його партнерів майже не змінилося з парламентських виборів 2002 р. Висловили підтримку Віктору Ющенку обласні осередки політичних партій блоку "Наша Україна" – КУН, УНП, НРУ, УРП "Собор".

Слід відмітити і про впливовість кількох місцевих політико-бізнесових груп, об'єднаних навколо лідерів місцевого масштабу. Це передусім група Сергія Ратушняка – народного депутата ВР України, який підтримав Віктора Ющенка. Продовжував зберігати популярність у мешканців Хуста їхній міський голова Михайло Джанда, який очолював обласну організацію УНП, яка також орієнтувалася на підтримку кандидатури Віктора Ющенка. На Свалявщині вплив на настрої місцевого електорату мав позафракційний депутат і голова правління ЗАТ "Алекс" Олександр Кеменяш, який також став на сторону опозиції [9, с. 74 – 77].

Перший тур президентських виборів на Закарпатті відбувся згідно виборчого законодавства 31 жовтня 2004 р. Голосування у першому турі пройшло в області, як і у всіх регіонах України, відносно спокійно. У першому турі президентських виборів 2004 р. Віктор Ющенко здобув 46,61 %, а Віктор Янукович – 37,57 % (Віктор Янукович отримує перемогу лише у Берегівському виборчому окрузі). З усіх областей України Закарпаття зайняло 8 місце в державі за кількістю голосів за Віктора Януковича і 12-те – за кількістю голосів, відданих В.Ющенку. Закарпаття – єдина область на заході держави, де Віктор Ющенко здобув менше 50% голосів виборців.

Результати виборів дозволяють виділити кілька груп територій, які суттєво відрізняються між собою за результатами волевиявлення. До першої належать найбільші міста, а також Рахівський та Міжгірський райони. Тут перевага Віктора Ющенка найбільша. Це пояснюється тим, що для жителів міст є більш доступна об'єктивна інформація, а також створені перешкоди для масового фальшування результатів. Також слід взяти до уваги те, що політична культура населення Рахівського та Міжгірського районів найтісніше переплетена із західноукраїнськими традиціями.

До другої групи можна віднести райони середньої частини Закарпаття: Виноградівський, Іршавський, Мукачівський, Свалявський, Ужгородський (за винятком угорських сіл). Тут населення було достатньо лояльним до тодішньої влади. Тому перевага Віктора Ющенка помітна, але не така однозначна, як в західних областях України.

До третьої групи належать Великоберезнянський, Перечинський, Воловецький та Тячівський райони. Штучно насаджувана велика промисловість з розпадом імперії зруйнувалась, а люди опинилися без роботи і значною мірою були злюмпенізовані. Тобто тут помітне невдоволення існуючою владою з одного боку, а з іншого – ностальгія за радянськими часами. Цей електорат за рахунок тимчасових виплат та проросійської риторики підібрав під себе Віктор Янукович. А альтернативної інформації у важкодоступних гірських селах не було. Слід відмітити і про доволі значимий вплив у цих районах Української православної церкви Московського патріархату.

Складова відносно слабого результату опозиційного кандидата в першому турі (В. Ющенко) – позиція найбільш чисельних національних меншин краю – угорців та румунів. В цілому їх є 180 тисяч чоловік, і вони у першому турі надали перевагу Віктору Януковичу.

Пояснення тут може бути наступним: влада постійно працювала з цими національними групами. Натомість опозиції не вдалося налагодити зацікавленого діалогу. Віктор Балога, керівник виборчого штабу Віктора Ющенка на Закарпатті, визнав цю помилку в питанні співпраці з угорською громадою в першому турі. Висновки було зроблено і голова Товариства угорської культури Закарпаття Микола Ковач у Києві підписав угоду з Віктором Ющенком про співпрацю на виборах і після них. Прикметно, що на підписання угоди з Угорщини спеціально прилетів колишній прем'єр Віктор Орбан, який користується великим авторитетом не тільки вдома, але й серед закарпатських угорців.

У другому турі президентських виборів в голосуванні взяло участь 620 448 закарпатців, тобто 67,51% від загальної кількості виборців, що на 0,59% більше, ніж у першому турі. За підсумками повторного голосування за кандидата в Президенти України Віктора Ющенка проголосувало 55% виборців, що взяли участь у виборах, за Віктора Януковича – 40, 07 % [9, с. 74 – 77].

Численні порушення під час виборчої кампанії, попередні результати голосування в другому турі, а також активна агітаційна робота прихильників В. Ющенка зумовило те, що вже на наступний день після виборів в Ужгороді почалася акція протесту, яка поступово охопила все місто. 22 листопада на ужгородську площу Театральна вийшли відстоювати перемогу свого кандидата понад 10 тис. осіб. Кількісно лави протестуючих весь час збільшувалися. Нечувано піднесеною була атмосфера в обласному центрі, який наповнили його жителі з помаранчевою символікою (від підліткового до пенсійного віку).

У зверненні, прийнятому Народним Віче в Ужгороді 23 листопада, говориться: "Ми обрали новим Президентом України Віктора Ющенка. Ми бачили фальсифікації і чули про них від членів виборчих комісій: на користь Віктора Януковича 70 округом (Ужгород і район) сфальсифіковано 20 тисяч голосів, 75-им (м. Берегове, Берегівський та Виноградівський райони) – 35 тисяч". У документі міститься вимога відкликання голови ЦВК Ківалова, створення Парламентської комісії з участю юристів коаліції «Сила народу», ОБСЄ для перевірки достовірності підрахунку бюлетенів та протоколів із мокрими печатками.

В наступні дні акції протесту продовжувалися. А 25 листопада 2004 р. в столицю Закарпаття приїхали десятки тисяч демонстрантів з інших міст і районів області, які пройшлися її центральними вулицями з гаслами на підтримку Віктора Ющенка. Мітинги і маніфестації пройшли в усіх районних центрах краю. На площі Народній біля будинку обласної ради утворене наметове містечко – «закарпатський майдан».

Серед основних внутрішніх чинників, які сприяли демократичній опозиції на Закарпатті навіть у надзвичайно складних суспільно-політичних умовах кінця 2004 року, варто виділити наступні: 1) психологічна готовність більшості громадян краю до змін у поєднанні з різко негативною реакцією на зловживання попередньої обласної влади; 2) єдність дій демократичної опозиції в краї, наявність потужних ресурсів у підприємницьких груп Віктора Балоги, Сергія Ратушняка, Олександра Кеменяша які діяли об'єднано; 3) наявність впливових незалежних газет і незалежної від влади регіональної телекомпанії; 4)

демократичні настрої в обласному центрі, особливо серед студентів і викладачів УжНУ, а також наявність серед інтелігенції Ужгорода самодостатніх і відважних лідерів (Микола Вегеш, Павло Чучка); 5) розкол серед провладних сил в області (між Партією регіонів і СДПУ (о)); 6) відсутність самоорганізації (поза вказівками з ОДА) серед порівняно чисельних прибічників провладного кандидата, деякі з яких були схильні до одіозно екстремістських дій, а інші – лише до вірогідного виконання наказів; 7) здатність молодіжних громадських активістів змінити настрої серед частини представників національних меншин краю, які спочатку піддалися на спокусливі обіцянки провладного кандидата про подвійне громадянство тощо; 8) здоровий глузд, прагматизм, несхильність до заідеологізованого сприйняття реальності, відроджене почуття власної гідності спонукали багатьох колишніх закарпатських прибічників В.Януковича змінити свої погляди вже до другого туру виборів.

Переголосовання другого туру виборів Президента України 26 грудня відбувалося в спокійній обстановці, без конфліктів. За результатами підрахунку голосів В.Ющенко отримав дві третини голосів закарпатців, а Віктора Янукович – трохи більше чверті. Цей результат все ж контрастує з результатами сусідніх прикарпатських областей, де за Віктора Ющенка проголосували від 80 % (у Чернівецькій області) до 94 % у Львівській і 96 % у Івано-Франківській області.

Четвертий період. 2005 – 2010 рр.

Після зміни влади в Києві за результатами президентських виборів, суттєві зміни у владних структурах різного рівня відбулися і на Закарпатті. Перш за все головою Закарпатської ОДА Указом Президента Віктора Ющенка 4 лютого 2005 р. призначений Віктор Балоба. Відтак і на всі ключові владні посади в області були висунуті члени його команди (голови районних державних адміністрацій, судді, прокурори, керівники силових структур тощо). Пробувши на посаді голови ОДА півроку, Віктор Балоба був призначений Міністром з Надзвичайних ситуацій, а його посаду з жовтня 2005 року обійняв Олег Гаваші. Таким чином, в Закарпатті як і в Україні загалом в цей час відбувалося перегрупування і розстановка політичних сил напередодні парламентських виборів 2006 року. Вибори 2006 року до Верховної Ради України та до місцевих органів влади відбувалися в умовах протистояння, яке не завершилося президентською кампанією 2004 року, коли перемогу отримав після судового оскарження результатів другого туру та призначення повторного голосування, кандидат від опозиції – Віктор Ющенко. Враховуючи те, що в лавах «помаранчевої коаліції» почалися серйозні протиріччя (відставка Юлії Тимошенко з поста прем'єр-міністра, Петра Порошенка – з поста Голови Ради національної безпеки і оборони, взаємні звинувачення в зловживанні службовим становищем і т.д.), політичні сили, які об'єднувалися навколо лідерів колишнього оточення Президента Леоніда Кучми, готувалися до реваншу. Розколив у рядах партії, яка їх репрезентувала не було. Навпаки, ті з політичних лідерів, хто хотів іти на вибори з Партією Регіонів, повинні були влитися до неї зі своїми партійними структурами, отримавши за це місця в партійних списках. На президентських виборах 26 грудня 2004 року Віктор Янукович отримав 44,19 % голосів виборців. Приблизно на таку кількість голосів ця партія розраховувала і на парламентських виборах 2006 року.

Після початку виборчої кампанії ЦВК утворила на виборах народних депутатів України 225 територіальних округів. У Закарпатській області таких округів було утворено п'ять. Вибори проводились за пропорційною системою з закритими загальнонаціональними списками і 3 % виборчим бар'єром.

Напередодні виборів на Закарпатті викристалізувалися чотири групи впливу, які в основному і вели боротьбу за депутатські мандати до представницьких органів влади усіх рівнів:

1. *Група «Барва»* (Віктор Балоба, Міністр України з питань надзвичайних ситуацій та у справах ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, В.Петьовка, мер м. Мукачево, А.Колібаба, голова Ужгородської райдержадміністрації та інші). *Політична підтримка*: Політична партія «Народний Союз Наша Україна» (ПП «НСНУ»), Партія Реформи і Порядок (ПРП), Партія Промисловців і Підприємців України (ПППУ). *Медіаресурси*: телерадіокомпанія «М-студія», газети «Паланок», «Старий Замок», «West-експрес», частково «Новини Закарпаття».

2. *Група «БЮТ»* (Олександр Кеменяш – народний депутат України, Андрій Сербайло, голова Закарпатської обласної організації Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина» (ЗОО ВО «Батьківщина»). *Політична підтримка*: Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина». *Медіаресурси*: газета «Післямова», частково газети «Трибуна», «Р.І.О.», «Моя новинка».

3. *Група «Р.І.О.»* (Сергій Ратушняк, народний депутат України, Михайло Сягиня, народний депутат України). *Політична підтримка*: Народна Партія (НП). *Медіаресурси*: газети «Р.І.О.», «Трибуна», «Моя новинка».

4. *Бізнес структури, керівники яких представляли Партію Регіонів* (Олександр Ледида, голова ЗОО Партії Регіонів, Федір Харита, В. Феєр). *Політична підтримка*: Партія Регіонів України. *Медіаресурси*: ситуативна співпраця зі ЗМІ Закарпатської області [6, с. 272 – 300].

У виборах 2006 р. на Закарпатті брали участь 2 угорські партії, які були зареєстровані в 2005 році: Партія Угорців України (Микола Ковач) та Демократична партія Угорців України (Іштван Гайдош). Таким чином, угорська національна меншина була розділена в Закарпатті двома впливовими політичними силами. Під час президентських виборів, кандидат у Президенти Віктор Ющенко уклав спеціальну угоду про співпрацю між ним як кандидатом і Миколою Ковачем, а іншого кандидата в президенти – Віктора Януковича – підтримував колишній член СДПУ(о) Іштван Гайдош.

Основні напрямки діяльності обласних осередків політичних партій у виборчій кампанії були наступні:

1. Спостерігався значний ріст чисельності таких політичних партій, як НСНУ, ВО «Батьківщина», СПУ, НП внаслідок роботи цих осередків по залученню нових членів.

2. Вступ еліти обласного та місцевого рівня до провідних політичних партій, або ототожнення себе з ними.

3. Конкуренція партій за включення до своїх лав відомих особистостей з метою внесення їх до своїх партійних списків.

4. Загострення протиріч між наступними потужними політичними силами: Блок «Наша Україна» – БЮТ; Блок «Наша Україна» – НП; СПУ – НП. Цікаво, що основна причина таких протиріч – це давні конфлікти між лідерами вказаних політичних сил: Віктор Балоба (НСНУ) – Олександр Кеменяш (БЮТ); Віктор Балоба (НСНУ) – Сергій Ратушняк (НП); Сергій Ратушняк

(НП) – Сергій Слободянюк (СПУ). Стосунки ж між Блоком «Наша Україна» і Партією Регіонів у області можна було на той час назвати навіть партнерськими.

Закарпатська область – це одна із трьох областей України, де на виборах до ВР України переміг ВБ «Наша Україна». При явці виборців 61,6 % результати виборів до Верховної Ради України в Закарпатській області були наступні: ВБ «Наша Україна» – 25,79 %, БЮТ – 20,7 %, Партія Регіонів – 18,56 %, СПУ – 3,57 %, Народний Блок Литвина – 3,49 %. Вищеназвані результати показують, що перемога Блоку «Наша Україна» в Закарпатті не є переконливою.

Результати виборів у обласну раду (яка збільшилася з 85 до 90 депутатів) принципово не відрізнялися від парламентських. З 115 обласних осередків політичних партій, які на той час були зареєстровані на Закарпатті, участь у виборах взяли 52. Так, до обласної ради п'ятого скликання було обрано представників від семи політичних сил: ВБ «Наша Україна» – 30 депутатів (23 % голосів виборців), БЮТ – 25 (19,2 %), ПР – 15 (11,5 %), Народного Блоку Литвина – 7 (5,2 %), СПУ – 4 (3,1 %). Специфікою виборів на Закарпатті стало проходження в обласну раду двох угорських партій: Партії Угорців України, яка набрала 3,3 відсотка голосів виборців (5 депутатів) та Демократичної Партії Угорців України – 3,1 відсотка (4 депутати).

Перша сесія Закарпатської обласної ради п'ятого скликання, що відбулась 18 квітня, викликала чимало несподіванок. Ще 16 квітня політичні сили, які отримали перемогу на виборах до обласної ради, підписали угоду про створення коаліції. До коаліції увійшли: Блок «Наша Україна» (30), 12 депутатів від БЮТ (представники партії «Батьківщина» в Закарпатті), СПУ (4), ПУУ (5), ДПУУ (4) та Партія Регіонів (15). Головою обласної ради обрано представника блоку «Наша Україна» Михайла Кічковського («за» – 68 голосів, «проти» – 0, «утримались» – 0). Відповідно, решта депутатів від БЮТ та депутати від «Народного Блоку Литвина» заявили, що утворять опозицію. За такими даними 70 депутатів утворили більшість, а 20 перейшли в опозицію.

На засіданні було також оголошено про створення п'яти фракцій, а саме: «БЮТ» (керівник Андрій Сербайло), ВБ «Наша Україна» (керівник – Іван Балоба), Партії Регіонів (Олександр Ледида), Соціалістичної Партії (керівник – Олексій Пристая), а також «Народної» (керівник – Михайло Сятиня).

Як показали вибори 2006 року досить високим став рівень самоорганізації етнічних спільнот. Слід підкреслити про успіх на виборах до обласної та районної рад Закарпаття двох угорських партій. Так, Партія Угорців України (ПУУ) отримала 5 мандатів до обласної ради, 7 мандатів до Ужгородської, 11 – до Виноградівської, 4 – до Мукачівської, 27 – до Берегівської районних рад, 3 – до Виноградівської, 2 – до Мукачівської, 4 – до Чопської, 3 – до Тячівської, 8 – до Берегівської міських рад (всього 71 депутатський мандат). Демократична Партія Угорців України (ДПУУ) отримала 4 мандати до обласної ради, 5 – до Ужгородської, 6 – до Виноградівської, 25 – до Берегівської районних рад, 3 – до Тячівської та 6 – до Берегівської міських рад (всього 45 депутатських мандатів) [6, с. 272 - 300].

Таким чином, угорська меншина в Закарпатті отримала можливість бути гідно представленою в місцевих органах влади в місцях компактного проживання угорців. Вибори також показали, що ПУУ (КМКС) мала вищий рейтинг серед угорців, ніж Демократична партія угорців України. Вищий рейтинг цієї партії обумовлений тим, що Товариство угорської культури Закарпаття, яке стало Партією Угорців України, утворене в 1989 році й тривалий час було одним із найпотужніших національно-культурних товариств України. По-друге, Демократичну Партію Угорців України очолює Іштван Гайдош, який був членом СДПУ(о), що скомпрометувала себе як на рівні області, так і на загальнонаціональному рівні. Хоча слід зазначити, що Іштван Гайдош переміг на виборах мера м.Берегово.

Суттєвий вплив на проведення виборчої кампанії мала суспільно-політична ситуація в країні. Перш за все вибори відбувалися в умовах політичної кризи, коли Верховна Рада була розпущена Президентом України, а український соціум знову виразно поділився, як колись у 2004 році, на два табори: одні політичні сили підтримували Віктора Ющенка, інші Віктора Януковича. Можна припустити, що парламентські вибори 2007 року чимось віддалено нагадували виборчу кампанію 2004 року і були обтяжені нею: ідея двох Україн (Східної і Західної), двох мов і т.д. Головна різниця полягала в тому, що протистояння Віктора Ющенка і Віктора Януковича та політичних сил, які їх підтримували сприймалася уже не як протистояння добра і зла (це було у 2004 році), а як боротьба політичних сил за владу. Не відрізнялись суттєво вибори 2007 року і від парламентської виборчої кампанії 2006 року, оскільки часу на кардинальну зміну тактики не було та й особливого бажання у суб'єктів виборчого процесу щодо цього не проявлялося. Головні електоральні актори залишилися ті ж самі. Хоча, слід зазначити, що мотивація їх участі у виборах дещо змінилась: якщо Партія Регіонів повинна була підтвердити свій владний статус, то «помаранчеві сили» були налаштовані на реванш.

Позачергові вибори депутатів ВР України у вересні 2007 року показали чергову своєрідність електоральних уподобань в окремих регіонах, зокрема в найзахіднішій області країни – Закарпатській. Серед основних регіональних специфічних ознак виборчої кампанії можна виокремити наступні:

По-перше, напередодні виборів у Закарпатській області незмінними залишилися чотири групи впливу, які вже традиційно ведуть боротьбу за депутатські мандати до представницьких органів влади усіх рівнів.

По-друге, Закарпатська область за підсумковими результатами позачергових парламентських виборів у 2007 році стала єдиною, де переміг Блок «Наша Україна – Народна Самооборона». Слід відмітити, що тенденція останніх перед виборами років на підтримку пропрезидентської політичної сили в Закарпатті була незмінною. Це обумовлено, насамперед, тим, що представник закарпатської бізнес еліти Віктор Балоба очолював Секретаріат Президента України Віктора Ющенка.

По-третє, в Закарпатській області явка виборців становила найнижчі показники по всій Україні. Якщо 26 березня 2006 року в голосуванні взяло участь 61,45 % від загальної кількості виборців, то на виборах 2007 року в регіоні проголосувало 52,4 % від загальної кількості внесених у виборчі списки.

По-четверте, симпатії закарпатців щодо основних фігурантів виборчих перегонів суттєво не змінилися. Трійку лідерів на Закарпатті сформували такі політичні сили – Блок «Наша Україна – Народна Самооборона» (31,11 %), «Блок Юлії Тимошенко» (28,85 %) і Партія Регіонів (19,76 %). У порівнянні з 2006 роком всі три політичні сили покращили свої результати, зокрема БЮТ на більш ніж 8 відсотків.

У Закарпатті тривідсотковий бар'єр також подолали Блок Литвина (6%) та Соціалістична Партія (3,53 %). Але Соціалістична Партія України, як і комуністи, втратили у порівнянні з попередніми виборами більш ніж чотири відсотки виборців. Так, комуністи набрали лише 1,77 % (найменший результат за всю історію виборів на Закарпатті), тоді як у 2006 році – 5,34 %. СПУ і КПУ втрачали своїх виборців рівномірно по всій території області. Інші ж учасники виборчих перегонів не набрали в краї й одного відсотка

За результатами позачергових парламентських виборів від Закарпаття до Українського парламенту потрапили шість кандидатів: Нестор Шуфрич, Сергій Мошак, Едуард Матвійчук (Партія Регіонів), Віктор Пинзеник, Олександр Кеменяш (БЮТ), Ігор Криль, Василь Петьовка, Станіслав Аржевітін (Блок «Наша Україна – Народна Самооборона»).

По-п'яте, стабільним в області залишився рейтинг Партії Регіонів. Стабільна підтримка партії забезпечувалася впливом бізнесгрупи, яка її представляла та голосуванням національних меншин краю – російської, угорської, румунської.

По-шосте, високий рівень підтримки ВО «Свобода». Якщо на парламентських виборах 2006 року ця партія була загалом непомітна, то на виборах 2007 року у всіх виборчих округах області (крім 68) вона зайняла 7 місце. Причини успіху цієї політичної сили були наступні: а) вдало продумана і організована агітаційна кампанія; б) бездіяльність і низький рейтинг на Закарпатті, про що вже відмічалось, націонал-демократичних правих партій (УРП «Собор», НРУ, УНР, ПРП, КУН).

По-сьоме, вибори не поклали край латентному протистоянню головних політичних сил Закарпаття. Одним із джерел таких конфліктів став формат коаліції обласної ради, до якої входить Партія Регіонів. За результатами виборів на Закарпатті відбулися кадрові зміни. Перш за все Указами Президента було звільнено з посад голів п'яти районних державних адміністрацій: Рахівської, Тячівської, Хустської, Міжгірської, Великоберезнянської, де рейтинг виборчого блоку «Наша Україна – Народна Самооборона» був низьким [6, с. 272 – 300].

1. Адамович С. Проблема автономії та політичне русинство у незалежній Україні // Людина і політика. – 2004. – № 4. – С. 11 – 19.
2. Державотворчий процес в Україні / НАН України, Інститут Історії України / В. А. Смолій (відп. редактор). – Київ: Наукова думка, 2007 – 910 с.
3. Звернення берегівської районної ради народних депутатів до обласної ради народних депутатів та Верховної Ради України // Вісник Берегівщини. – 1992. – 7 травня.
4. Мигович І. Закарпатський соціум: виклики і випробування. В 2-х ч. – Ч. 1. – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2009. – 376 с.
5. Мукачівська епопея: хроніка найбрутальніших виборів / Уклад. і передм. : О. Гаврош. – Мукачево : Видавництво «Карпатська Вежа», 2004. – 222 с.
6. Остапець Ю., Токар М. Закарпаття через призму політичних виборів: Монографія / Серія «Studia Regionalistica»; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський університет». – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – 408 с.
7. Офіцінський Р. Політичний розвиток незалежної України (1991 – 2004) в аспекті європейської ідентичності: Монографія. – Київ: Інститут Історії НАН України – Ужгород: Гранда, 2005. – 468 с.
8. Пащенко В. Політичне Закарпаття. 15 років вибору: Довідник. – Ужгород: Видавництво О. Гаркуші, 2006. – 136 с.
9. Пащенко В. Закарпатський вибір: Політичний розвиток області 1989 – 2006 рр. через призму електоральної соціології. – Ужгород: Вид-во «Карпатська вежа», 2008. – 87 с.
10. Розкол – шлях у нікуди. Інтерв'ю з головою Товариства культури румун ім. Г. Кожбука Василем Мариною // Карпатська Україна. – 1992. – 9 липня.
11. Сесія районної ради затвердила законопроект про угорський автономний округ // Вісник Берегівщини. – 1992. – 7 травня.
12. Ткачук А., Саєнко Ю., Привалов Ю. Місцеве самоврядування в Україні // Розбудова держави. – 1997. – № 7-8. – С. 70 – 83.
13. Товт М. Міжнародно-правовий захист національних меншин (тенденції сучасного розвитку). – Ужгород: ІВА, 2002. – 160 с.
14. Украдена перемога: хроніка мукачівської епопеї / Уклад. і передм. : О. Гаврош. – Мукачево : Видавництво «Карпатська Вежа», 2004. – 200 с.
15. Україна: політична історія. ХХ – поч. ХХІ ст. / Ред. рада: В.М. Литвин (голова) та ін. Редколегія: В. Смолій, Ю. Левенець (співголови) та ін. – К. : Парламентське видавництво, 2007. – 1028 с.

SUMMARY

Ostapets JU., Kuhharchuk O., Tokar M. THE SOCIAL AND THE POLITICAL PROCESSES IN TRANSCARPATIA (1991-2009)

The article deals with the main stages of the social and political processes in Transcarpathia development. The authors are stressing on the results of the parliament and local election during the defined period.